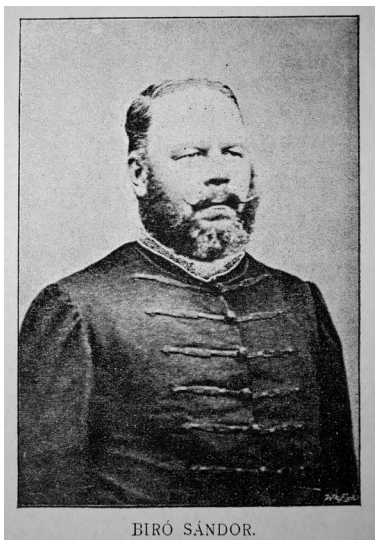

Nagy Lajos

BÍRÓ SÁNDOR – HŐSÜNK ÉS KORA

BÍRÓ SÁNDOR.

Mintegy tíz év telhetett el a rétyi körorvosi posztra való kinevezésem után – nagyjából annyi, amennyit Bíró Sándor lelkész szolgált egykor Rétyen –, amikor levelet kaptam dr. Spielmann József néhai erdélyi magyar tudománytörténeti és orvosszociológiai szakírótól, egyetemi professzoromtól, néznék utána, ki is volt Bíró Sándor rétyi református pap, aki egyik háromszéki paptársával 1846-ban *Pálinkatan* címmel alkoholelles könyvecskét írt és nyomtattatott ki Kolozsvárott.

Első utam nyilván a parókiára vezetett, ahol Bálint Ferenc öreg pap bácsi szinte sírva mondta el, hogy ő is csak néhány évvel előttem jött Rétyre börtönbüntetése és a szépmezői állami gazdaságnál disznógondozói „állást” betöltött évei után, így a régi viszonyokat sem ideje, sem kedve nem volt megismerni. Egyébként is a régi anyakönyveket az állam elkobozta, próbáljak öreg egyháztagoknál érdeklődni, hátha valaki hallomásból tud valamit. Meg is tettem, de ilyen nevű papról senki nem halott semmit, ami nem is csoda, hiszen a nagy homokórán azóta százhusznál is több év pergett le, s ebben voltak olyan időszakok, amikor bizonyos emberekre vagy eseményekre nem volt ildomos, illetve szabad emlékezni. Én mindenesetre megjegyeztem a Bíró Sándor nevet, és kutakodni kezdtem.

Valószínű, már az ókori Herodotosz óta jellemző a történetírásra, hogy egyes eseményeket elhallgat, vagy kevésbé hangsúlyoz ki, míg másokat a kelleténél jobban kidomborít, esetleg csak azokról ír. Állításomat szépen példázza Bíró Sándor pap esete, akit Orbán Balázs

is – Rétyről írva – csak egy mondatra érdemesít, amikor azt írja: „*Meg kell még emlékezni Rétynek forradalom ideji papjáról, Bíró Sándorról is, ki szóval, és mint a »Hadi Lap« szerkesztője, írásban is a kedélyek élesztésére hatott, s hatva osztozott e nagy napok dicsőségében.*”¹ Pedig a háromszéki önvédelmi harcot szinte megkülönböztetett figyelemmel mutatja be, így Nagy Ferenc gidófalvi lelkésze háromnegyed hasábnyt ír. Nos, itt még felbukkan Bíró Sándor neve másik két kollégája társaságában: „*Lelkésztársai közül kiválóbbak voltak Bíró Sándor, Dáné István, Vitályos György. E két utóbbi, mint tábortábori lelkész szerepelt.*”² Sem többet, sem kevesebbet nem ír róla. Éppen e „szükszavúság” ellen lázadozik 1873-ban a barát és harcostárs Macskási Antal, amikor ezt írja Bíró Sándornak:

„*Kedves Barátom!*

Angyalfiába karácsony szombatján kaptam ajándékba Orbán Balázsnak A Székelyföld leírása nagyszerű, szép, de hűtlen leírását Háromszék dicsőítésére 1848/49-ben az önvédelemre, s a haza védelmére történeteknek. Olvasás közben eszembe jutott egynéhány társam, kiket ilyenformán sorozok: Gál Dani, Bíró Sándor, Kovács János mészáros, Sárosi, Német László, Semsei, Turóczy, Jancsó, és egy Kovács Lászlóhoz hasonló nagy ember, Cseh Ignác, Székely Dávid és Máday, kiket leggyakrabban láttam nemzeti gyűléseinkben, népgyűléseinkben, de akiket Orbán munkájában az úgynevezett kis Comiténk névsorát, kik a népet tábor tüzeinknél lelkesítettük, kik vezéreinknek parancsot osztogattunk, hogy mikor kivel csatázzon, megemlítve nem látom méltán.

(...) s bár valószínű, hogy Háromszék leveretése alkalmából a birtokosság és az intelligencia esik áldozatul, minden fenyegetőzések dacára, a legtöbbet kockáztatva kevés habozás után közibünk sorakozott (...) Háromszék megvédésére, megdicsőülésére. A történelemben a fenn írtak mindenütt ki vannak kerülve, bármely történelmi munkában. (...) E sorokat hozzád először a történelem kiigazítása végett írom, másodszer írom a magam érdekéből (...) azért szeretném én, hogy Háromszék dicső tettei lennének híven, igazságosan az utókor számára megírva. A Comiténkhöz tartozó Gábor Aront, Gál Sándort, Horváth Ignácot, Vidát stb.-ket azért nem említém fellebb levelem kezdetén, mert azok Orbán Balázs szép munkájában

1 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. köt. Pest, 1968, 169.

2 Uo. 188.

méltán, s némely tán nagyzolva meg vannak említve, én csak azon egynehányunkat említettem meg, kik leggyakrabban jelentünk meg a gyűlésekben, amelyek eredményezték a háromszéki dicső önvédelmet.”³

A szándékot tett követte, 1874. március 15-én felhívást tettek közzé, amelyben több érdekelt személyt arra kértek, hogy írják meg „Háromszék forradalmi történetét a valósághoz leghűebben”. Sajnos a „hű történet” nyomtatott formában való megjelentetése elmaradt, bár a beküldött anyagok K. Papp Miklóshoz, a *Történelmi Lapok* szerkesztőjéhez kerültek, de ott elkallódtak. Így sokáig elmaradt a Macskási elvárta „hív és igaz” ismertetés, annál is inkább, hogy néhány év múlva mindkét kezdeményező elhunyt.

Kortársként az említett Orbán Balázson kívül Kővári László, Jakab Elek és Nagy Sándor hídvégi református lelkész ír Bíró Sándorról, de ők is meglehetősen szűkszavúan. Elhallgatták a Macskási által felsorolt radikálisok tevékenységét. Ez alól még a szemtanú Nagy Sándor sem kivétel.

Valószínűleg Macskási levelének hatására maga Bíró Sándor is feljegyzett jó pár eseményt 1848. szeptember 15-tel kezdődően „történelmünk hű megírására készülve”, amelynek később a *Háromszéki forradalmi töredék* címet adta. Nagy Sándor – miután ezt a visszaemlékezést elolvasta – még külön kiegészítette a Bíró Sándorról szóló részt, megjegyezvén: „Ezt másolta le, és ebből alakította át úgy látszik élte vége felé (1874), ritkás öreges írással az Életem történelmét”.⁴

Bíró Sándor halála után fia, Bíró István apja feljegyzéseit Kádár József dési történésznek adományozta, aki – miután egyes részleteket *Bíró Sándor élete és működése* címmel közölt belőlük – a kéziratok egy részét a Történelmi Ereklýe Múzeumba helyezte el.

Kuszkó István 1896-ban a *Történelmi Lapokban Adalékok Háromszék 1848–49 honvédelmi harca történetéhez* címmel közöl részleteket a feljegyzésekből.

Bitai Bajkó Lajos hadnagy visszaemlékezésében is találunk Bíró Sándorra vonatkozó adatokat. Aztán hosszú – fél évszázadnál is hosszabb – csend következik, amit csak a negyvenes évek elején

3 *Adalék Háromszék önvédelmi harca történetéhez.* Összegyűjtötte Kuszkó István. Kolozsvár, 1896, 21–56. (a továbbiakban *Adalék*)

4 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* Kolozsvár, 1896, 146.

szakított meg Kristóf Györgynek a *Hadi Lapokkal* foglalkozó tanulmánya.

Így történt meg aztán, hogy Bíró Sándor neve még a történész szakemberek közül is már csak azon keveseknek mondott valamit, akik behatóan foglalkoztak az 1948–49-es forradalommal, illetve szabadságharcral.

A huszadik század hetvenes éveiben Böződi György, Imreh István,⁵ Egyed Ákos⁶ újabb forrásanyagok felkutatásával, korabeli és más szerzőknek a harci események, csataterék, hőstettek hű leírásainak felhasználásával, az önvédelmi harc társadalmi bázisának tanulmányozásával, belső szerkezetének az értelmezésével, az eseményeket mozgó erők elemzésével új alapokra helyezték az 1848–49-es szabadságharc és forradalom háromszéki történéseit.

Ebben az időben találta meg Spielmann tanár úr is a Teleki Tékában a *Pálíntant*, és került Kiss Ferenc dési történész látókörébe Bíró Sándornak az 1853-ban írt naplója, amelyet 2002-ben könyvként megjelentetett.⁷

Adatokat gyűjtve a megírandó Réty monográfiájához, én is egyre többször találkoztam a fent említett szerzők, valamint később Cserey Zoltán, Demeter Lajos helytörténészek és történészek könyveiben Bíró Sándor nevével. Közben kiderült, hogy az egyházi irattárból sem „vittek mindent el”, és azt is átnézve, valamint Budapestről a *Hadi Lap* fénymásolatát is megszerezve, úgy éreztem, elég sok anyag áll a rendelkezésemre ahhoz, hogy Bíró Sándorról megírassak egy nagyobb dolgozatot. Ezt társítva a Rétyi Péter életéről írott munkámmal 2008-ban *Elfelejtett rétyiek* címen – kis példányszámú könyvként – elsősorban a rétyiek számára kiadtam. Most, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverésének, a csíki *Hadi Lap* megjelentetésének 170. évfordulóján úgy vélem, érdemes a nagyobb közönséggel is megismertetni Bíró Sándor életét és korát. Hát így született meg az eredeti rövidített változatában ez az írás.

5 Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*. Bukarest, 1979, Kriterion, 259–268.

6 Egyed Ákos: 1848 *erdélyi magyar vezéralakjai*. Marosvásárhely, 2004, Mentor Kiadó, 54–59.

7 Kiss Ferenc: *Bíró Sándor. A forradalom tribünjétől a külhoni városokig*. Budapest, 2002, 98–99.

* * *

„Udvarhelyszéken (...) Udvarhely mellett Felsőboldogasszonyfalván adózó, harisnyás székely szülőktől születtem, Wesselényit, a még akkor ép szemű hazafit hallottam mennydörögni az udvarhelyi közgyűlésen az imádott szabadság ügyében, s ennek mennydörögő szavai felrázták lelkemet a rabság bilincсібől még fiatal koromban.” – írja a Kossuth Lajosnak írt levelében.⁸ Azt nem írja, hogy hányban született, de Nagy Sándor szerint az „Életem történelme felső sarkába azt jegyzi irónnal, hogy születtem 1818-ban, amit utólag áthúzott és kijavított 1816-ra”. Ugyanakkor leírja azt is, hogy a Bíró Sándor adatait tartalmazó anyakönyvek egy tűzvész alkalmával elpusztultak, tehát ez azt jelenti, hogy szerette volna tisztázni, melyik dátum az igazi, de nem sikerült. Nekem viszont sikerült, ugyanis az egyházi anyakönyvben ilyen beírást találtam: „22 éves korában a rétyi református egyház hitszónokává lett”. Történt ez 1838. január elsején. Kiderítettem azt is, hogy 1831-ben „subscibált” a Székelyudvarhelyi Ref. Kollégiumban,⁹ az utána következő hat „diákév” – köztük a két teológiai év – és a féléves praeceptorkodás is egyezik a rétyen beírt adatokkal.

De nincs minden rendben a születési hellyel sem. Több helyen leírja, hogy „Felsőboldogasszonyfalván született”, így a vele foglalkozó szerzők is így tudják, de rétyi pappá választása után, 1838. január 1-én az anyakönyvek mindenikébe ezt írta: „*En Ótzfalvi Bíró Sándor rétyi lelkész lévén...*”¹⁰ Valószínűnek tartom, hogy Ótzfalván született, amely falu a közbeeső Bikafalvával Felsőboldogasszonyfalva (Boldogfalva) filiája lehetett. (Sem Ótzfalván, sem Felsőboldogfalván nem sikerült tisztáznom.)

A rétyi nemes ifjak nagy része is Udvarhelyen tanult, legátusokat is mindig onnan fogadtak, így nagyon erős kapcsolatot tartottak az iskolával. Innen származhatott Bíró Sándornak az ismeretsége Rétytel.

Wesselényi beszéde termékeny talajra talált az „adózó harisnyás székely szülőktől” származott fiúban, ami nem is volt nehéz, mert a kollégiumban is hazafias nevelésben részesült. A reformkor szép eszméit magáévá tette, amelyek a rétyi tapasztalatokkal gazdagodva

8 Bíró Sándor rétyi pap levele Kossuth Lajoshoz. MOL. Kossuth-gyűjtemény, 459. fotó, 1917/1848, Egyed Akos gyűjteményéből, közli Kiss Ferenc. In *Bíró Sándor*.

9 Albert Dávid udvarhelyi tanár, történész szíves közlése. Ezúton is köszönöm.

10 A rétyi református egyház anyakönyvei. (Hiányos számozás miatt nincs pontos adat.)

oda vezettek, hogy a forradalom és szabadságharc kitörése után a plebejus szellemű rétyi lelkészt a megye nemesi származású vezetői veszélyes lázítóknak nézték – valljuk be nem ok nélkül –, aki valahol Petőfi lelki rokona volt. Dobay Károly ezredes javasolta a „veszélyes néplázító” letartóztatását, amit azonban mégsem mertek megtenni. De addig még majdnem egy évtized telt el Rétyen. Nézzük meg alaposabban ezt az időszakot is!

A RÉTYI HITSZÓNOK

Talán sohasem volt olyan mozgolódás a „Rétyi Nemes Eccla” presbiterei között, mint 1837-ben, amikor meghalt Mihály Elek „prédikátor”, s üresen maradt annak állása. Új papot kellett választani. A választás – valószínűleg az Antos család javaslatára, melynek gyermekei hagyományosan Enyeden tanultak – „közönséges meg-edgyezésből, akaratból a N. Enyedi Refor. Collégiumban abszolváló Togátus Diák Nagy Sámuel uram”-ra esett, aki előbb elvállalta, majd visszamondta a lelkészi állás betöltését. A visszamondáson nem is csodálkozunk, ha elolvassuk az 1837-ben felvett jegyzőkönyvet, amelyben számba veszik az egyházi épületeket, azok állapotát, és összeírják képezés miatt a lakosságot. Az épületek, beleértve a templomot és a tornyot is, „egyesek gondatlansága miatt ruinában vannak”. A lakosság összetétele így néz ki: a nagyságos possessorátus részéről tízen vannak nemesek, akik között Antos József a legtöbb birtokkal rendelkező, de ő sem olyan gazdag, mint egy vármegyei báró vagy gróf, aki hathatós segítséget tudna adni, építtetni az egyháznak papi lakást, a jobbágyok, zsellérek számára templomot, iskolát. A másik kilenc családot sem vethette fel a jómód, hiszen nevükkel gyakran találkozunk az egyház „pénztárkönyvében” az „interesse” pénzkölcsönt felvevők között. Ezenkívül volt még tizenkét család a vitézlő rend részéről. Sajnos ezeknél is inkább a büszkeség, mint a jómód volt nagyobb, hiszen teljesen leszegényítette őket a munkájukat megszakító hetenkénti „egrecírozás”, a határőrség számára végzett közmunka, fahordás, utak, hidak javítása és más közmunka; az évenként hetekig tartó nagyobb hadgyakorlatok vagy a nagyobb háborúkba való besorozás, mint amilyen volt a negyedszázaddal azelőtt lezajlott napóleoni háború. Tegyük hozzá azt is, hogy a nemes possessorátuson és katonarenden lévők jó része nem tudott, de nem is akart dolgozni, mert számukra a munka szégyen lett

volna, csakhogy a jobbágyokkal való dolgoztatás már egyre nehezebben ment. Ők viszont ragaszkodtak a száz-százötven évvel azelőtti életformához, ami aztán az elszegényedéshez vezetett. A lakosság többi része Rétyen jobbágy és zsellér, akik közül egész keletét fizet 53, egész oszparás 34, fél oszparás 31 személy.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a magasabb képzettségű, esetleg külföldi tanulmányutakat is megjárta papok a „zsírosabb” parókiára kacsingattak.

Bíró Sándor éppen hogy elvégezte az Udvarhelyi Kollégiumot, beleértve a kétéves teológiai osztályt is, és elkezdte az egyéves osztálytanítóskodást (praeceptorokodást), amikor Nagy Sámuel nemleges válasza után felmerült a rétyi lelkészi állás pályázási lehetősége. Az 1837-ben felvett jegyzőkönyv szerint „Nms. Márkosfalvi Barabás Mihály úr”-ral mérettetett össze, de míg Bíró Sándor 49, addig vetélytársa csak 29 szavazatot kapott. Így aztán 1838. január 1-jén beköltözött a falu felső részén a templom közelében lévő rozoga paplakba.

Nagyon edzett fiatalember lehetett az ifjú lelkész, hogy nem menekült el mindjárt az első hónapokban a csontig hasító Nemere szele elől. László László oskolamester és énekvezér lehetett valamennyire szellemi társa a nagy magányban, továbbá az egykor Udvarhelyen tanuló nemesek közül az ősi jószágon maradt valamelyik, ha leereszkedett hozzá. Mert bizony nagyon rátartiak voltak a háromszéki nemesek, köztük a rétyiek is. Mintegy három évtizeddel Bíró Sándor távozása után az egyik nemesi származású ifjúhoz jött férjhez egy jómódú aradi polgárlány, s már nagyon öreg korában mesélte el nekem, hogy a nemesek és határőrök bizony még őt is „kinézték”. Még bálákat is külön tartottak. Rétyre jövetelemkor még éltek néhányan e nemesek leszármazottai közül, akik csak úgy emlegették a szegény családokat, hogy „azok a rongyosok”. Mindezt azért részletezem, hogy láthatóvá váljék, milyen környezetbe került a „harisnyás szülők gyermeke”, a hazafias érzelmekben nevelt plebejus pap.

Említettük, hogy a rétyi ekléziában szegénységből és hanyagságból való állapotot talált, ahol adott pillanatban még az Udvarhelyről legációba jönni akaró diákot sem tudták fogadni.

Bíró Sándor megválasztása után megszáporodtak a jegyzőkönyvekben a templom és a különálló torony megjavításáról szóló bejegyzések.

11 Özv. Salamon Sándorné (szül. 1888-ban) elbeszélése a szerzőnek.

Anyagi forrást az addig közösségi használatban lévő Lenkert 8000 forintért való elzálogosításával akartak teremteni.

Négy és fél évvel a megválasztása után bemutatkozhatott egész Háromszék nemességének, mert 1843. június 2-án meghalt Antos József, Réty legnagyobb földbirtokosa, akinek temetéséről a szokásos egysoros beírástól eltérően részletesen beszámol Bíró Sándor:

„1843 2 junii halt meg Tekintetes Antos József úr, Ns. Háromszék és Miklósvárszék alsókerületi pénztárnoka, sepsi alkerületi algondnok...66. évében és eltemetődött 4 junii Pütkösd első napján napnyugat után, 16 fáklyák lobogván körül koporsóját, mintegy másfélezer Lélek kíséretében. Könyörgést mondott koporsója mellett a háznál tiszteletes Papp István kézdivásárhelyi Pap úr, és egy rövid sírbeszédet a sírnál én Rétyi Ref. Pap Boldogasszonyfalvi Bíró Sándor. Énekeltek 10 mesterek”.¹²

Kulturális szempontból is láthatunk némi elmozdulást, hiszen alig tölt el egy évet Rétyen, és a presbitérium megrendeli a *Brassói Magyar Újságot*. Ő maga is írogat a papsága alatt, amiről évtizedek múlva így számol be: *„Huszonkét éves korában Háromszéken a rétyi ev. Ref. egyházban hitszónokká lett, mint ilyent a legjelesebbek közé sorolhatni. E pályán vasszorgalommal működött, az irodalomban, mint jeles író működött protestáns egyházi és iskolai lapban. Múlt és jelen kiskötetben és a Vasárnapi Újság-ban sok jeles cikkei láthatók. Keresztes Ágnes fölötti imája, mely nyomtatásban jelent meg, költői ihlettel teljes tehetségét tanúsítják”. Aztán írt helytörténeti cikkeket, mint amilyen A Bodza vidékéről történeti regényes vázlatok (Kis Követ, 1846. jún. 4.) és A rétyi református templomról (Kis Követ, 1846. okt. 14.).¹³*

Mindez azt bizonyítja, hogy nem akart megrekedni a középszerűség szintjén, nem akart azonosulni az alkoholizáló kismemesi ifjakkal, vagy éppen a tanító fiával, László Györggyel, akinek az édesapja, a nagyra becsült tanító László László éppen 1886-ban ad be egy kérést a presbitériumhoz, hogy a fiát alkalmazzák harangozónak. Érdemeire való tekintettel teljesítik kérését „oly megszorítással, hogy a kérelmező maga ajánlata szerint fiának hivatala folytatása alatt örökadjék”.

A háromszéki székely nép – s ezen belül a rétyi nép – gazdasági-társadalmi helyzete talán az udvarhelyi szülőföldön tapasztaltnál is

¹² A rétyi református egyház anyakönyvei.

¹³ In *Adalék*, 21–56.

rosszabb volt, hiszen itt jóval magasabb volt a zsellérek és jobbágyok száma. A rossz lakás- és táplálkozási viszonyok miatt magas volt a csecsemő- és gyermekhalandóság. Aratott a torokgyík, a himlő, a tébécé. Mindezt a szegénységet, testi és lelki leromlást elősegítette a nagymértékű alkoholizálás. Nem tudott ezek mellett passzívan elmenni Bíró Sándor tiszteletes úr, s azon kívül, hogy puritán, józan életmódjával példát mutatott, igyekezett híveit – és tágitva a kört, az egész „erdélyhoni ifjúságot” – mértékletes életmódra nevelni. Ennek érdekében kitartóan munkálkodott, nevelt, agitált. 1945 újév első napján a szószekről tartott egy nagyszabású prédikációt, amelyet *Egyházi szónoklat a mértékletesség ügyében* címmel Brassóban kinyomtatott. Ezt követően megalakította Rétyen az 512 személyt magába foglaló „Székelyföld első mértékletességi egyesületét”, amelynek ő maga lett az elnöke. Árkoson az unitáriusok templomában is tartott egy nagyhatású alkoholizmus elleni beszédet, amelyet szintén kinyomtatottak. A nagy cél érdekében vállalkozott más felekezetű templomokban is istentiszteletet tartani. Mi ez, ha nem egy 170 évvel ezelőtt tartott ökumenikus istentisztelet?

Ma már tudjuk, hogy az alkoholizmus problémájának megoldása nem olyan egyszerű, mint ahogy azt Bíró Sándor, illetve az őt is fellelkesítő Erdélyi Orvosok Egyesületének tagjai 1844-ben elképzelték, amikor határozatot fogadtak el az egészséges életmód megismertetése érdekében. E határozat értelmében Kolozsvárt megalakult Erdély első „Mértékletességi Egylet”-e, és a korabeli sajtó hasábjain az alkoholizmus káros hatásairól szóló cikkek jelentek meg. Valószínű ennek hatására és ezzel párhuzamosan kezdte el alkoholelleanes tevékenységét a Székelyföldön Bíró Sándor is.

Ennyi év távlatából – miután a helyzet nem sokat változott – fel tudjuk mérni, milyen merész lépés volt a Székelyföldön – és jelesen Rétyen – hozzányúlni ahhoz a mentalitáshoz, hogy „férfimunkához kell a pálinka”, meg hogy „mindenki meginnya” (sic!), vagy ahhoz, hogy minden eseményt, találkozást „szeszből vigyített (sic!) pálinka” fogyasztásával kell megünnepelni.

A Berzenczey huszárszervező útjával kapcsolatosan írja később: „...mindenütt roppant mozgás, lódobogás, kardcsörtetés volt. Ha részeg fiatalembert láttak elesve a kocsmá előtt, az bizonyosan Kossuth huszár volt”.¹⁴

14 Uo.

Bíró Sándor nem értette meg a részeg ember motivációit, szánta, elítélte azt, de próbált tenni valamit ellene. Ezért írta meg paptársával – de gyanítjuk, hogy nagyobb részt egyedül –, a *Pálinkatan az erdélyhoni minden valláson lévő falusi iskolák számára* című kis könyvét, s nyomtatta ki 1846-ban Kolozsvárott.¹⁵

A Bíró Sándorral foglalkozó történészek épp csak megemlítik a *Pálinkatant*, mint olyant, amit szintén „ő követett el”, pedig ez a könyvecske több figyelmet érdemelne annál, hogy csak egészségügyi és kultúrérdekességként tekintsünk rá.

Mindjárt az előszóban meghatározza a könyvecske szerepét, amikor azt írja:

„Nagyméltóságú és főtiszteletű Püspök urak! Nagytiszteletű espereseink, papjaink és iskolamestereink! Honunk minden hőkeblű fiai és hölgyei! Kiknek kebleitekben a' nép' jobb létre emelni törekedése lelke lobog. (...) igyekeztek a népet felébreszteni a' mámorosság borzalmas almaiból az által is, hogy: ezen kismunkát iskoláitokba felvenni, vétetni, tanítatni és tanítani egyik fő polgári kötelességeteknek tartjátok és ezt, még a legszegényebb sorsú kisgyermeknek is, vagy magán ajándékot, vagy alapítandó mértékletességi egyesületeitek pénztára vagy a' város', vagy falu jövedelmének költségén megszerezhesétek.” Igen helyesen a gyermekek nevelését célozta meg!

Nagyon röviden összefoglalom a könyvet. Hét részből áll, és mindenik rész végén van egy kis vers.

Az első rész *A' pálinkának történetéről* szól. Krisztus után úgy ezer évvel egy Rházes nevű orvos találta fel. A különböző népek különböző néven ismerik. A magyaroknál van: gabonárium, szilvórium, köményes, rosolis, puncs, rum, arrák, toffia, refosko, slivovica, kognak, alé stb. *„(...) a hon elsőrendű polgáraitól kezdve különböző nevezetek s színek alatt az utolsó napszámosig csaknem minden ember issza”*. A különböző országok vezetői, így a svédek, írek, angolok, poroszok, igyekeznek *„önkeblükből száműzni”* a pálinkaivást. Erdély szegénységének is a fő oka a túlzott pálinkaivás. Legnagyobb mértékben a kézművesek isszák, a Székelyföldön pedig a háromszéki székelyek.

15 *Pálinkatan az erdélyhoni minden vallású iskolák számára*. Készítette nagyborosnyói Bartha András, feldobolyi és felsőboldogasszonyfalvi Bíró Sándor ev. és ref. hitszónokok Kolozsvárt (sic!)

A második rész *A' pálinkáról, mint mérges italtól* szól. Pasteur előtt nyilván Bíró Sándornak is csak empirikus fogalmai voltak az alkoholos erjedésről, a mérgek megjelenését rothadásnak és a rézcsövön való átfolyásnak tulajdonította. Azt sem tudta, hogy az alkohol elsősorban az agysejteket, de más sejteket is károsít, mégis irodalmi adatokra is támaszkodó megfigyelései tökéletesen pontosak. Még azt is megpróbálja meghatározni, hogy milyen mennyiségű alkoholtól hal meg a különböző korú ember. Az a megfogalmazása, hogy a „*a pálinka csak lassan senyveszti az ember belső részét*”, de az ismert mérgek együttvéve sem okoznak annyi halált, „*mint a pálinka különböző nemei*”, ma is állja a helyét, valamint az a megfigyelése is, hogy „*részeges szülőktől legtöbbször iszákos gyermekek szoktak származni.*”

A harmadik részben *Azon veszedelmekről, miket okoz a' pálinka az emberi szervezetben* kérdéséről értekeznek. A pálinka a tapasztalat szerint vagy lassan, vagy egyszerre gyilkolja meg az embert. Felsorolja azokat a szerveket, amelyeket megtámad, és ha nem is a mai szemléletnek megfelelő az elváltozásokat okozó magyarázat, a klinikai tüneteket (gyomorfájdalmakat, bélszagatásokat, főfájást, ájulásokat, rángatózásokat, görcsöket, álmatlanságokat, örvongést) helyesen írja le. Továbbá azt is, hogy „*az ábrázatját elrútítja, kiveresíti, veres foltpettyek, az orron és az orr körül pálinka bibircsokok állnak elő, úgyhogy józankorában is könnyen ráismerni egy pálinkás emberre.*”

A negyedik részben *A' pálinka ártalmairól az ember lelki tehetségére, erkölcsére és jólétére nézve* esik szó. „*A pálinkás ember lelki világa tompa és buta lesz, s gondolkozása megzavarodik (...) az értelem ostobasággá, az ítélő tehetség eszelősséggé, az okosság bolondsággá válik.*” Rontja az erkölcsöt, „*gyakoriak a trágár beszédek, bujálkodások, borzasztó istenkáromlások, véres dorongos verekedések, lopások, gyilkolások (...)*”, amelyek a törvények megszegéséhez vezetnek. Gyakoriak az öngyilkosságok is. Ezenkívül a pálinkaivás elszegényíti az embert, a koldusbotra jutottak gyermekei nyomorban nőnek fel. A börtönökben lévő rabok nagy része is ittás állapotban követte el büntetését, és a tébolyodottak közül is sokan a pálinkaivástól lettek elmebetegek. A pálinkaivó „*a nőjét, gyermekeit vagy cselédeit veri, rongálja, vagyonát elpusztítja*”, és ahol a ház asszonya is inni kezdi a pálinkát, „*ott a legvagyonosabb telek is pusztává lesz (...) a pálinkás jóreggelt éhes estve váltja fel.*” Milyen remek, ma is érvényes megfogalmazás.

Az ötödik rész *A' pálnkaivókról és a pálnka nemüekről átalánosan* (sic!) szól. Leszögezi, hogy a pálnkaivókat úgy kell tekinteni, mint az öngyilkosokat, a pálnkagyártókat úgy, mint akik pénzért mérget készítenek az emberek meggyilkolására. Amilyen mértékben szaporodnak a szeszgyáarak „*azon mértékben aljasulnak az erkölcsök, népesülnek a kórházak, börtönök, utca koldusok*”. A legtöbb pálnkát a sátoros ünnepek alkalmával fogyasztják, mikor is a nép a templom ajtaja helyett a kocsmá ajtaját nyitogatja sűrűbben, ahol a „*dőzsölők serege*” tartózkodik. „*Nem igaz az a mondás, hogy »a kicsi nem árt, a sok nem használ«, mert ki kicsivel kezd, a végén sokat iszik. A munkásembert sem erősíti, hanem inkább ellankasztja és elpuhítja*”. „*Annyit használ neki, mint sarkantyú az elfáradt lónak*”

A hatodik rész *A' részegségéről* szól. Talán ez az egyetlen fejezet, amelyet egy az egyben átvehetnénk: „*Illik az embernek megrészegedni?*”, teszi fel az első kérdést a szerző. „*Akár férfi, akár nőszemélynek megrészegedni keresztelőben, lakodalomban vagy kalákában, részegen kiabálni vagy dajnálni, ordítani, nem hogy nem illenék, sőt inkább undokság, utálság, bűn és kárhozat*.” Ha mindenáron inni akar az ember, akkor bort igyon, mert abban nem mérgek, hanem bizonyos tápláló anyagok is vannak. Megrészegedni a bortól is „*szégyen, gyalázat*.” De ha valaki „*mindenképpen le akarja emberi méltóságát vetkezni, magát az oktan állatoknál is lejjebb akarja alacsonyítani: részegedjék meg akkor inkább bortól, mint pálnkától*.” Csak egyedül a nevelés adhat a serdülő ifjúságnak oly irányt, mely által a józanság lesz a jelszava minden embernek. Felteszi a kérdést, hogy falvaink, városaink, eklézsziáink miért oly szegények, hogy pénztárunkban soha egy fillér sem található. A válasz tömör: „*Azért mert ilyen helyeken a falu, a város, az egyház elöljárói meg szokták inni a közönség jövedelmét*.”

A hetedik rész *A' mértékletességi egyesületről* tartalmaz ismertetést. Német, svéd, amerikai és muszka példákra hivatkozva szeretné ezeket létrehozni, ahol több ember kezét adva becsületszóra megfogadja, hogy nem iszik pálnkát, és másokat is igyekszik lebeszélni annak fogyasztásáról. Ezzel jót teszünk magunknak, mert nem betegedünk meg, másoknak pedig példát mutatunk – vallják a szerzők. Ha megszűnik a pálnkafogyasztás, megszűnnek a verekedések, gyilkolások, égetések, tolvajságok. A pálnka által száműzött erkölcs visszatér. Az étvágytalan, dologtalan pálnkaivó enni és dolgozni kezd. Ezért fontos, hogy

hazánkban is „*némely lelkes hitszónokok, tanárok, tanítók és iskolamesterek buzdító beszédökre sokan elhagyták hazánkfiái közül is a veszélyes pálinka italt s több városokon és falukon is alapítottak meg mértékletességi egyesületet*”. A fogadalom így hangzik: „*Én, Istenem előtt állva adom becsületszavamat, hogy soha míg élek, az egy orvosi rendeletet kivéve semmi névvel nevezendő pálinka nevű italt nem iszom.*”

Nem tudjuk, hogy Bíró Sándor mit tapasztalt a szülőföldjén, és mit itt a gyülekezetében, de azt bátran leírta, hogy a székelyek közül a háromszékiek isznak a legtöbb pálinkát, és a szegénység okának is az ivást nevezi meg. Valószínű úgy vélte, hogy Rétyen is azért vannak „ruinában” az egyházi épületek, mert áldozatkészség helyett elitták pénzüket az atyafiak. Szokatlanul merész hangon, általánosítva le is írja ezt.

Azt is feltételezzük, hogyha ilyen merészen kiállt a pálinkaivás és általában a részegség ellen, akkor absztinens vagy majdnem az volt, ami akkor a hívek és a papok között fehér hollónak számított. Amit nemcsak feltételezünk, hanem biztosan tudunk is, hogy ilyen természetű munkát a Székelyföldön nemigen adtak ki. Bár mai szemmel nézve megmosolyogni való az a feltételezés, hogy valaki becsületszóra elhagyná a pálinkaivást, vállalkozása bátor emberre vall, aki akkor és abban a közegben élve meg merte írni, tanítani és hirdetni azokat a tanokat, amelyeket itt vázlatosan leírtam.

Nemcsak az alkoholizmus ellen küzdött, de igyekezett vigyázni hívei vallási és erkölcsi világára is. Bejegyzése szerint 1839. május 5-én 25 fiút és 37 lányt konfirmált, két év múlva 20 fiút és 22 lányt, három év múlva 10 fiút és 3 lányt, majd utoljára, 48-ban 10 fiút és 23 lányt. Lelkipásztorsága idején évente átlag haton-heten követtek eklézsiát. Ugyanezen időszak alatt 22 olyan személyt találunk, akik „szent vallásunkra átállottak”.

Az általa vezetett anyakönyvben találkozunk Réty történetében először a himlő elleni oltás nyilvántartásával 1835-től kezdve. Ebből kiderül, hogy a himlő elleni oltás megszervezése, nyilvántartása a papokra hárult. Ezt találjuk beírva szolgálatba lépésekor: „*Én, Ótzfalvi Bíró Sándor, az 1838. évben Rétyi Lékész lévén, a' kisdedek tudatom szerint ily módon oltattak bé: Az 1838-ik évben mind a' vitézlő mind a' Közlakók részéről, megjelenvén a' sebészek béoltották hatvannyalc számból álló gyermekekbe a' himlőt és az mind meg is fogant*”. „1839: senki bé nem

oltatott himlővel”. „1840, 1841 senki bé nem oltatott tudtommal”. „1842: A közrend részéről megjelenvén a sebészek 24 gyermeket oltottak bé”. „1843: Megjelenvén a sebész úr 13-at béoltott és megfogant 9.” Az utolsó bejegyzése 1846-ban: „Megjelent a’ rendes Sebész úr és béoltott összesen fiú és léány gyermeket 18-at. Megfogant 15.”¹⁶

A gyakorlatból tudjuk, hogy még ma is nehéz az oltásokra való mozgósítás. Mennyivel nehezebb dolga lehetett Bíró Sándornak 160 évvel ezelőtt.

A megvalósítás másik formájának a torony és a templom megjavítása ígérkezett. Már Bíró Sándor Rétyre jövetele előtt „kéregettek”, és a „Geometra úrral” elkészítették „a plánumot”. A további romlás elkerülése végett 1835-ben „merejibe” bezsindelyezték. Valószínűnek tartjuk, hogy Bíró Sándor sugallatára döntöttek úgy, hogy megmagasítják és bádoggal fedik be a tornyot, mert így „a viharok rombolásai a tapasztalat szerint bátorságosabb állása leszen magának”. Az elhatározást tett követte, és 1847-ben a különálló torony kőfalát megmagasították egy öllel, és barokk tetőt csináltak neki, amit „díszes bádoggal” borítottak. A templom bővítésére és javítására már nem került sor, mert a következő év március 15-én kitört a forradalom és szabadságharc.

A REFORMERTŐL A FORRADALMÁRIG

A szabadságharc kitörése nem érte váratlanul Bíró Sándort, mert nyomon követte a reformkor nemzet- és társadalommegújító törekvéseit Erdélyben. A jobbágyság eltörlésének is elkötelezett híve volt, hiszen Rétyen a kepezési összeírás szerint híveinek 81,13 %-a jobbágy és zsellér volt, amihez hozzáadódik az általunk nem ismert ortodox vallású jobbágyok száma is.

A főurak között az Erdélyi Nagyfejedelemségben Wesselényi Miklós báró látta a legvilágosabban, hogy olyan változásokra van szükség, amelyek megteremtik a társadalmi reformot és a nemzeti egységet.

A megvalósítás lehetőségei hiányoztak, mert Bécs 1811 óta nem hívta össze az erdélyi országgyűlést, alkotmányellenesen nevezett ki főtisztviselőket, vetett ki adót, jelölt ki katonai újonclétszámot, és a négy bevett egyház közül is a katolikusokat részesítette előnyben. A „ván-

16 A rétyi református egyház anyakönyvei.

dorpatrióták” által fenntartott mozgalom mégis elérte, hogy az uralkodó 1843-ban összehívta az Erdélyi Rendeket, amely alkalmat Wesselényi arra használt fel, hogy Erdély mozgalmát a magyarországihoz igazítsa, de Kossuthhoz hasonlóan őt is perbe fogták és elítélték. Társai, mint Bethlen János, ha mérsékeltebben is, de tovább folytatták Wesselényi munkáját.

1848-ban a márciusi forradalom után rögtön összeültek, és kidolgozták az ellenzék programját, amelynek főbb pontjai a következők: alkotmányos monarchia, unió Magyarországgal, köztelherviselés, törvény előtti egyenlőség, sajtószabadság, az úrbéri viszonyok megszüntetése, a székelyek sérelmeinek orvoslása.

Wesselényit kérték fel, hogy Magyarországon képviselje Erdélyt, ami neki egyébként is szívügye volt: *„nincs inkább semmi, amit tele torokkal kellene kiáltani, mint azt, hogy azért kell az Unió, mert az olá[h] s magyar paraszt (...) egyszerre minden jogban részesülhetnek, mely[ek] eddig csak a nemeseké voltak, azok pedig az ország szükséges terheit az eddigi paraszttal hordatják, továbbá egyik vallásbelinek, egyik nemzet fiának szintén annyi joga leend, mint a másiktól valónak.”*

Azért sürgette az uniót, mert a magyar országgyűlés 1848. április 11-én már szentesítette a márciusi követeléseket, tehát ha Erdély sürgősen kimondja az uniót, a magyar törvények az erdélyiekre is vonatkoztak volna. Sajnos az erdélyi kormánybiztos, Teleki József csak 1848. május 29-re hívta össze az erdélyi országgyűlést, amely másnap kimondta az uniót és június 26-án a jobbágyfelszabadítást. Ebben Wesselényi és elvbarátai játszottak főszerepet. A határozatot felterjesztették Bécsbe, de a király ezt már nem hagyta jóvá, mert a Kamarilla időközben más szerepet szánt az erdélyi románságnak: fellázítani a magyarok s elsősorban a magyar nemesek ellen.

Megmaradt tehát az idegen tisztekből álló, a magyar kormánynak nem alárendelt katonai vezetés. Ez igyekezett nemcsak a nemzetiségek és a magyarok közé éket verni, de a magyar nemesség és a nép közé is. Hiába kéri Wesselényi és idős Bethlen János egy olyan nagytekintélyű királyi biztos kinevezését, aki egyben katona is, mint Gróf Széchenyi István, aki alárendelte volna a katonai vezetést, megteremtette volna a nemzetőrséget, és az erdélyi magyar és székely hatóságokba magyar érzelmű vezetőket nevezett volna ki, ez nem történt meg. Megkésve Zay Miklós bárót nevezték ki királyi biztosnak, aki a General Kommandót

már nem tudta hatáskörébe bevonni, és az érchegységi zavargásokat is inkább kevesebb, mint több sikerrel tudta uralni.

Mi történt ezalatt Háromszéken, illetve Rétyen? Miután Háromszék-re is megérkezett a bécsi, illetve pesti forradalom, valamint a Kolozsváron elfogadott erdélyi magyar program híre, Báró Apor József és Szentiványi György vezetésével a háromszéki nemesség egy része, néhány református pap, néhány határőr tiszt és egy orvos Alsó-csernátonban értekezletre ült össze megtanácskozni a teendőket. Április 11-én és 12-én Sepsiszentgyörgyön folytatták a kibővített tanácskozást, amit kintről több ezer ember követett, *„ugyanis a nagyterembe bé nem fért több ezernyi nép szabadbani tanácskozásra felhívó nagynyomatékú szava a szónokot félbeszakítá, s néhány perc múlva a piacon isten szabad ege alatt, a permetező eső dacára több ezrek lefolyó kiabálása közt folytak a tanácskozások”*. A közgyűlésen elfogadott határozat főbb pontjai ezek voltak: 1. A Magyarhonnal való egyesülés, mint minden jogok biztosításának és részint megnyerhetőségének egyedüli feltétele. 2. A székelly határőr katonaság mindazon jogokban részesüljön, mint amelyekkel eddig a nemesség rendelkezett. 3. A vallások teljes egyenlősége. 4. A határőr katonaság helyett nemzetőrség megszervezése.¹⁷

Ezeket a pontokat az erdélyi nemzetgyűlésnek kellett elfogadnia. A határőr katonaságot a laborfalvi Berde káplár ügyvéd fia, Mózes képviselte, de a későbbi gyűléseken felszólalt Bíró Sándor rétyi pap is. Hogy milyen eredménnyel, arról a *Háromszéki forradalmi töredékből* szerezhetünk tudomást: *„Hogy Háromszék mindvégig hősiiesen védte magát, s az osztrák vas minden villámcsapását sérthetetlen delejvasként fogta fel, hogy Gábor Áron és Gál Sándor a néptömegekből kiemelkedtek s jelesek lettek, hogy ágyúgolyók, lőpor, gyutacsok ezrei állítottak elő Háromszéken, melyek az igen sokszor lehangolt népnek, mint megannyi éltető reményszikrát adtak, azt nagyrész az ő biztató, csüggedést és gyáva félnépséget nem ismerő, lélekkel és tüllel teljes, Sepsiszent György közgyűlésen bátor és hősiesszónoklatának köszönhető.”*¹⁸

Jakab Elek írja,¹⁹ hogy Bíró Sándor 1848. június 4-én levelet írt Batthyány Lajos miniszterelnöknek, amelyben beszámol arról, hogy

17 In *Adalék*, 21–56.

18 In *Adalék*, 21–56.

19 Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849*. Budapest, 1881, 156–158.

„május 28-án Rétyen nemzetőrséget szervezett 160 úrbéres, néhány nemes, és három katonai egyénből, amelynek saját lobogója van és ő a főhadnagya”. Tette ezt akkor, amikor még egész Háromszéken azt vitatták, hogy a jobbágy és a zsellér lehet-e nemzetőr, vajon ha felfegyverzik őket, nem fogják-e fegyverüket a földesurak ellen fordítani. Bíró Sándornak sikerült a rétyi nemesek egy részének félelmét eloszlatnia, „kezet fogva Székely István honfitársával”,²⁰ aki akkor éppen egyházi gondnok volt. Ő is és a rétyi nemes ifjak is lelkesedtek a nemzeti szabadságért. De Bíró Sándort a jobbágyok felszabadításának gondolata is lelkesítette, hiszen tíz évet szolgálva Rétyen, bőven volt alkalma megtapasztalni a szegények nyomorát, de mentalitását is: „E bátor és lelkes nép kész meghalni nemcsak a hazáért, de egy barázda földért is, ha az neki öröksége, de fegyverviselés és robot nem fér össze képzeletében”.²¹

Amikor májusban Batthyány Lajos megbízta Berzenczey marosszéki követet, Gál Sándor kapitányt és Lisznyai Kálmánt a Kossuth-huszárok szervezésével, s azok Háromszékre jöttek, akkor Bíró Sándor megkeverte őket, és vállalta, hogy „a 600 lelkes kicsi falujából egy század önkéntessel maga meg fog jelenni a szegedi táborban. Hazatérve a népet felszólította, szava oly meleg részvételre talált, hogy 12, 13 éves bátorszékely ifjak és 60, 65 éves öregek készek voltak vállalkozni az elmenésre.”²²

1848. október 4-én Kossuth Lajosnak is levelet írt, amelyben beszámolt a Háromszéken történt nyári eseményekről.²³ Keserűen panaszolja, hogy „nem találatott egyetlen lelkes ember kerek Háromszéken, ki a kantsuka alatt nyögő rab népnek adott új szabadsággal megbarátkozva a nép élére álljon, s vezesse azt a reformok mezéjére, s nincsen olyan ma is, senki de senki; azonban százával szaporodnak a jószág, cím, tekintély és kutyabőr vesztett nemesek, fizetésük megszűnésén megijedt rendes és nyugalmazott katonatisztek közül, esküdt ellenei az új rendszernek, kik hamis hírek és hazug koholmányok, sőt fenyegetések által a jobbágyságot robotra s a katonaságot hoffstratnaki [bécsi tanács szerinti – N. L.] engedélyre igyekeztek rávenni.” Ilyen körülmények között állt a nép élére a háromszéki református és unitárius papság, és kezdte meg falunként

20 Uo.

21 Uo.

22 Uo.

23 Bíró Sándor rétyi pap levele Kossuth Lajoshoz. MOL. Kossuth-gyűjtemény, 459. fotó, 1917/1848.

a nemzetőrség megalakítását, amit a megye „reakcionárius” vezetősége nem vett jó néven. Kemény küzdelem kezdődött, amelyben a hazajött kollégisták is a papság mellé álltak, s így „a nemzetőrség megalakult mindenütt, tisztek választottak, megkezdődött a fegyvergyakorlat, a legnagyobb tüzzel s bámulatos előrehaladással tudtunk minden fordulatot, csatárláncokat, lövést, rohamot produkálni, a papság nagy része is nemzetőr volt.”

Sajnos a megyei tisztség új összeírást rendelt el a nyáron, amikor is kihagyták a biztosok a katonaságot és a becsületes zselléreket, s csak a nemeseket és a külbirtokú (extravilan) jobbágyokat írták össze 22-től 50 évig. *„Borzasztó dolog ez uram! Mikor Magyarhon a vész szélén áll, Háromszék 10 ezer polgárának nem nyújtatik alkalom magát csak fegyverben is gyakorolnia. (...) A népet, az erős népet, ezt az erős székely jobbágy népet, melynek száma felülmúlja a háromszéki összes nemességet és katonaságot, biztosítsuk a törvény előtt, hogy az, ami az övé, azt tőle senki el nem veheti, és hogy az álladalom a kiváltságos Székelyföldet is egytermészetűvé tévén a vármegyei földdel, az álladalom fogja a földesurakat kifizetni. És ha ez ki van mondva, bátran számolhat ön a nép lelkületére a Székelyföldön egészen. (...) Én készen állok minden percben; bírok is hála a magyarok Istenének oly népszerűséggel, miszerint hiszem, hogy lobogóm alá két nap alatt ötezer ember fog összejönni. (...) A nép alig várja az első szót s készen áll. Bíró Sándor rétyi ref. pap.”²⁴*

Azért idéztünk mind a Batthyányhoz, mind a Kossuthhoz írt levelekből ilyen bőven, mert ezekből ismerhetjük meg legjobban az akkor 32 éves Bíró Sándor rétyi lelkésznek a lelki életét és gondolkodásmódját. A nép sorából kikerült ifjú a neves udvarhelyi kollégiumban lelkesen szívta magába az iskola kiváló tanárainak a felvilágosodás korára jellemző tanításait, az udvarhelyszéki közgyűlésen pedig Wesselényi szónoklatából az „imádott szabadság” szeretetét. Rétyen módjában állt megtapasztalni jobbágy és zsellér híveinek nehéz életét, látni a „szapora csecsemőhalált”, az éhezést, de a kenyeret adó földhöz való ragaszkodást is. Mint papnak a nemesek életvitelébe is módjában állt bepillantani. Az 1808-ban született Székely Istvánal, aki 1805-től a gondnoki állást töltötte be, baráti viszonyban állt. Tapasztalhatta a rétyi „nemes possessorátuson” lévők hazaszeretetét, de látta azt is, hogy ezek a

jobbágyaik nélkül nem tudnak gazdálkodni, ezért kártalanítani kellene őket, akárcsak a jobbágyokkal rendelkező, de a jobbágyság nyűgétől szabadulni akaró határőröket. Láttá azt is, hogy a vezető tisztségben sok a reakciós elem, akiket le kellene cserélni. Mert bizony ezek kerékkötői az általa kívánt népi egységnek, akik támadják a népet lelkesítő szónokokat, mint amilyen ő is volt, akár tettelesen is. Hiszen ez történt a szentkatolnai huszárokat toborzó gyűlésen is, amikor Berzenczey és Gál Sándor társaságában ő is szólásra emelkedett, de alig kezdte el a beszédét, *„Rossz, rossz, le vele, bujtogató, ordította az ellenzék, s Pocsa Feri volt osztrák káplár vezetése alatt, ki ekkor is földrészeg volt, az ifjúság felrohant az álltányra (sic!) lerepíteni a szónokot, de Bíró Sándor egy izmos somfabottal a kezében szembe ment egész bátorsággal és felkiáltott, hogy aki őtet érinteni merészkedik, halál a fején.”*²⁵

Mindezek ellenére eredményes volt a „huszártoborzó”, mert sok székely felcsapott huszárnak, akiket aztán Berzenczey átadott Gál Sándornak. Az ez utáni szervezés, rendezés, élelmezés, öltöztetés, fegyelmezés gondja már Gál Sándorra hárult. Hát itt még akadt tennivaló Bíró Sándor szerint: *„A fegyelemnek és a rendnek másként kellett volna történnie, de az igen hanyagul ment. Az ifjak fél vagy egész részegen lovaik szőrén nyargalásztak, mert sem nyereg, sem pokróc nem adatott nekik. Tán Gál Sándor sem volt elsőben tisztában a forradalmi eszmékkal, mint rendhez szokott osztrák katona, sehogy sem találta magát a zűrben, mely a forradalom sajátja, s éppen ebből származott ingatagságából eredett az a hanyagság, mely miatt a székely fiatalosság lehangolódt.”*²⁶ Pedig nem hiányzott a fegyelmezetlenség, mert az osztrák reakciós erők és báró Puchner Anton katonai parancsnok biztatására mind az uniót ellenző szászok, mind a románok mozgolódni kezdtek. A General Kommandó felmondta a kormánynak az engedelmességet: *„Hiába küldte a kormány Berde Mózeset Gál Dániellel és Demeter Józseffel, mint kormánybiztosokat, Berde és Horváth nagyon is egyértelműen működtek. Túl óvatos politikájukkal, s főleg Berde ékes szobóságával mindig ellensúlyozni tudták a helyzet rendkívüliségét átlátó, s annak megfelelő intézkedéseket sürgető, a néppel közelebbi érintkezésben lévő, s annak hangulatát, kívánalmait értő és érző hazafiakat”,* írja Nagy Sándor.²⁷

25 In *Adalék*, 21–56.

26 Uo.

27 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kolozsvár, 1896, 29.

Berde Mózes állt az élén annak a szeptemberben megválasztott 120 tagú ún. Nagykomiténak, amelyik a szék teljes vezetőségét képezte, amely időnként gyűlésezett. Ezzel szemben állt a Macskási József által Kiskomiténak nevezett radikális csoport, amely a néppel együttézve, a fent említett „megfelelő intézkedések” meghozatalát sürgette. Ennek az élén Gál Dániel ügyvéd állt, és legfőbb ideológusa Egyed Ákos szerint Bíró Sándor volt. Ide tartoztak a Macskási által felsorolt radikális személyek.

Jellemző a bonyolult viszonyokra, hogy a határórség kérdésében még a haladó erők között sem volt egyetértés. Wesselényi Miklós már május 10-én azt írja a székelyeknek: *„Világért sincs annak ideje, hogy most tegyétek le a fegyvereiteket, sohasem volt arra nagyobb szükségetek nektek, a honnak s a királynak, mint most; s nem letenni kell most a fegyvert, ha nem lenne is szerezni kellene azt, mert csak fegyverrel, engedelmességgel eszközölhetitek most, s eszközlenditek is bizonyosan a székely nemzet boldogságát s dicsőségét.”*²⁸

Ugyanakkor Puchner igyekezett kicsempészni a Székelyföldről, jelesen a kézdivásárhelyi kaszárnyából a határórség fegyvereit azon ürüggyel, hogy Gyulaféhérváron „csappantyús fegyverekkel” cserélik ki őket. Ezt észrevette Gál Dániel és Német László, a már említett Kiskomité tagjai, és Uzonban a sokadalomban lévő nép segítségével feltartoztatták a szekereket, majd Szentgyörgyre vitték a fegyvereket, és átadták Horváth Albertnek. Sajnos ez pár nap múlva félelménél, hatalmánál s cinkosságánál fogva beszállította Brassóba.

A fegyverek megtartását szorgalmazta Berzenczey is az agyagfalvi gyűlés előtt, amint azt megtudjuk Bitai Bajkó Lajos hadnagy visszaemlékezéseiből, akit egy levéllel és csomaggal küldött Udvarhelyről Háromszékre egy paphoz.²⁹ A pap Bíró Sándor volt, s a csomagban kiragasztásra váró kiáltványok voltak arról, hogy *„a székely katonaság maradjon hű a királyhoz és a törvényekhez, de a fegyvert a kezéből ki ne adja, s az Agyagfalvi gyűlésen fegyveresen jelenjen meg.”* A plakátokat még akkor éjjel kiragasztották.

Berzenczey miután meggyőződött, hogy számíthat a székelyek haderejére, és látta, hogy a Puchner támogatta román népfelkelés egyre

28 Imreh István idézi az *Ellenőr* 1849. május 19-én megjelent számából.

29 Bitai Bajkó Lajos visszaemlékezései. In *Székelyföld újság*, 1888. (A szerző tulajdonában.)

jobban kiterjed, október 16-ára összehívta a székelyek agyagfalvi gyűlését, amelynek elnöki tisztségét gróf Mikó Imre vállalta el, és a gyűlés programja is az ő elképzelése szerint módosult. Mindenekelőtt kinyilvánították hűségüket és hódolatukat a király iránt, továbbá testvéri kéznýújtást ajánlottak fel minden nemzetiségnek, kijelentve, hogy ők megtámadni senkit nem fognak, de a magyar nemzetet és annak alkotmányát bármely nemzet ellen védelmezik. Továbbá kimondták, hogy jogban és kötelességben a Székelyföld minden polgára egyenlő. A gyűlésen résztvevők az egész székelység nevében felesküdtek a magyar kormányra. Kinyilvánították, hogy a székely nép hajlandó védelmére kelni akármelyik népnek, amelyiknek jogai sérülnek, ugyanakkor elvárják, hogy a románok és a szászok a két magyar hazát egyesítő és a király által szentesített törvény előtt meghajoljanak. Határoztak egyben a magyar honvédség mintájára székely hadsereg felállításáról is, parancsnokának Sombori Sándor huszárezredest nevezték ki. Elrendelték egyben a 19 és 25 év közötti ifjak általános hadkötelezettségét.

A második napon híre jött, hogy a Partiumban román népfelkelők császári felbujtásra magyar falvakra támadtak. Puchner nyíltan a magyarok ellen fordult a szervezett hadseregével. Válaszul a székelyek azonnal négy dandárt alakítottak, és táborba szálltak. A csíkiakból álló dandárt Dorschner ezredes, a háromszékieket Dónát alezredes, az udvarhelyszékieket Beczman őrnagy, a marosszékieket gr. Lázár Dénes nemzetőrségi őrnagy vezette. A Dorschner ezredes és Beczman alezredes vezette szárny sikeres volt, Vajdaszentiványnál csatát is nyertek, mire Urbán feladta Régent, és Beszterce felé vonult vissza. Az ide megérkező Berzenczey 50 000 forint sarcot és élelmet követelt a szászoktól, s miután azok vonakodtak megadni, megszállta a várost, és 4 óra szabad rablást engedélyezett, miközben egy kigyulladt bolttól leégett a város szebb része. Beigazolódott Napóleon mondása, hogy „*a zsákmányolás minden sereget demoralizál*”. Sokan a frissen szerzett zsákmánnyal hazatértek. A sereg naponkint apadt, egyre fegyelmezetlenebb lett. Közben a Maros mentén feljövő Gedeon osztrák altábornagy ágyúival megfutamította az ágyúval nem rendelkező, kevés felszereléssel ellátott, bomladozó székely csapatot, és elfoglalta Marosvásárhelyt. Később Udvarhely is a császáriak kezére került, majd Dorschner árulása folytán Csík is. Egyedül Háromszék az a kicsi sziget, ahova az ellenség még nem tehetette be a lábát, és ahova a megvert

csapatok egy része, így a Kossuth huszárok, az ún. „Önkéntesek” és a háromszékiek is menekültek.

Háromszéken – még a marosvásárhelyi vereség előtt – az agyagfalvi gyűlésről hazatért Demeter József, Berde Mózes és Horváth Albert királybíró átvette Háromszék ügyeinek intézését, és hármuk aláírásával tájékoztatót küldtek szét a fenti gyűlés határozatainak pontjairól. Létrehozták az úgynevezett központi kormányt, amelyben főleg a Berde akarata érvényesült. Demeter Józsefet Háromszék éllemezési, Nagy Imrét annak katonai biztosává nevezték ki. Ez a „kormány” szervezte meg Háromszék önvédelmét. Megkezdték a 18–50 év közöttiek heti háromnapos gyakorlatoztatását, és már október 27-én csapatokat küldtek az Ojtozi-szoros megvédésére.

A veszített marosvásárhelyi csata után, november 11–12-én tartott székgyűlés a fegyveres önvédelem mellett döntött, s egyben újraválasztotta a vezetőséget. Az élen továbbra is Berde Mózes maradt, mellette Demeter József, mint éllemezésügyi biztos, akit Mihály József segített a munkájában. Katonai biztosnak Dobay Józsefet a 2. székely határőrrezred Kolozsvárról hazajött parancsnokát választották meg. Ugyancsak november 12-én küldöttséget menesztettek báró Puchnerhez azért, hogy *„hadiparancsnok őexcellenciája szólíttassék meg, mi szándéka van, miután az a hír futamodott meg, hogy ő Háromszékre bé akar törni”*. Horváth Albert királybíró és a bizottmány tagjai leírták aggodalmukat a fenti hírről kapcsolatosan, és kinyilvánították, hogy a háromszékiek az utolsó csepp vérig hívei a koronás királynak, *„utolsó csepp vérig hívei egy általa megerősített törvénynek”*, és azt akarják, hogy *„legyen rend a haza és a király nevében”*. (...) *„Ő tehát egyáltalán nincs miért mihozzánk e békés szék kebelébe sorkatonaságot, annál kevésbé oláh népséget küldeni.”*³⁰

November 13-án a küldöttséget Brassóban letartóztatják, és csak 16-án engedik el, miután megjött Brassóból a válasz. Ebben Puchner *„cselszöveget gyűlö helye s izgatási ármányok gyűlkeblé”*-nek nevezi Háromszéket, ahol a *„nemesség és némely református papok és hamislelkű jogászok révén indult és terjedt a székelynek elvetemülése (...) , a budapesti törvénytelen rémkormány zsoldosai éppen e szék kebelében találtak legmelegebb szimpatiaikra, pártoló elfoglalásra”*.

30 Demeter Lajos: Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848–49-iki magyar szabadságharcbeli alezredes önéletrajza. In *Határvidék*, 1-es szám, 2003, 88.

November 23-án tárgyalták Puchner báró válaszát a választmányban, amelyik csakhamar népgyűléssé változott. Berde Mózes felhívta a nép figyelmét, fontolja meg, mit tesz, és inkább a megegyezés felé hajlott. Dobay ezredes is azzal érvelt, hogy „nincsen ágyú”. Lesz, kiáltotta a Kiskomité lelkes tagjai közül Gábor Áron. Ezután hatalmas lelkesedés közben tárgyalták meg a teendőket, többek között kineveztek egy 12 tagú bizottságot, aki válaszoljon Puchnernek, amire másnap került sor. Háromszék vállalta az önvédelmet!

Ezután az események gyorsan peregtek. Az osztrákok megindultak Háromszék felé, és november 9-én Heydte vezetésével Köpecz mellett a székelyeket megverték, és a falut felgyújtották. Erre a hírré özönlenni kezdtek a székelyek Sepsiszentgyörgyre és Gál Sándor vezetésével a Rikában csatát is nyertek. Ezzel egyidőben a háromszékiek megpróbálták az osztrákokhoz átállt Dorschner vezette csikiakkal is felvenni a kapcsolatot. Segítségül küldtek egy kis katonai alakulatot és egy küldöttséget. Dorschner a követséget feltartóztatta, a követség tagjai közül Bíró Sándort és Medvés Joachimot letartóztatta, a többieket visszaküldte Háromszékre. Bíró Sándorékat csak két nap múlva bocsátotta szabadon, miután meghallotta Heydte vereségét és valószínűleg Bem közeledésének a hírét.³¹

December 24-én Heydte újra becsapott Erdővidékre, és egész Hídvégig vonult előre, ezért a 28-án tartott választmányi ülésen úgy döntöttek, hogy megkötik a békét, amelyre január 1-jén került sor. Miután Macskási József és Gyárfás Károly hírért hozta Bem Kolozsvárra való bevonulásának, és annak, hogy kiáltványában a csikiak katonai parancsnokát, Dorschner ezredest leváltotta, helyette Gál Sándort nevezte ki, a „lelkesebb leglelkesebbjei” – ahogy Nagy Sándor nevezi őket – vagy Macskási szerint a Kiskomité tagjai, 1849. január 15-én Kézdimartonfalván Horváth Ignác házánál összegyűlve elhatározták a harc továbbfolytatását.³²

Túl elkalandoznánk Bíró Sándortól, ha Bem sikeres Erdélyi előnyomulásáról íránk, ezért Horváth Ignác emlékiratából idézünk egy Bíró Sándor szerepére vonatkozó részt: „Amikor a lovasság gyakorlata folyna, én az országútján állva, zavart vevék észre a fegyveres gyalogszékelyek közt.

31 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kolozsvár, 1896, 41–42.

32 Uo. 50.

Kis szünet után az okát megtudám, ugyanis Butyka őrnagy, gyaníthatólag mint hű emisszáriusa a szentgyörgyi gyűlésen nem verekedni, inkább békét óhajtó oláh-szász-osztrák pártnak, egész szégyentelenül kezdte ajánlani zászlóaljának a fegyverletételt. De mit dicsérettel kell itt felemlítenem, a nagyobb rész kebliben ajánlata visszhangra nem talált, sőt nagy visszatevészt szült, ugyanis alig pár gondolkodó perc után látám a rétyi papot, Bíró Sándort és egykori testőrfőhadnagyot, Székely Dávidot, utánuk két fegyveres székelyt vélem szembejönni, kik megállván előttem, azon jelentéssel mutatták be a két fegyverest a tábor nevében, hogy a tábor engem bizalmánál fogva kér, vállalnám el a székelység fölötti vezérséget, minthogy ők régi, volt császári tisztjeikben nem bíznak.”³³

Bíró Sándor tagja volt a hermányi bányát vizsgáló társaságnak is, és a tőle megszokott romantikus lelkesedéssel számol be Német László kormánybiztosnak a csíkszentdomokosi és hermányi ágyúgyártás és löporkészítés lehetőségeiről.³⁴

A forradalom nyitányának első évfordulóján, 1849. március 15-én Sepsiszentgyörgyön az erdélyi hadak előtt lelkesítő szónoklatot tartott, ahol elmondta: „A szabadság dicső harcát együtt harcoltam veletek, a csikorgó hidegben együtt dideregtem és szenvedtem veletek. (...) Együtt akarok feltámadni veletek, együtt akarok Isten elébe vándorolni veletek, hogy számot adjak rólatok... és megmondjam az Istennek: Atyám ezek nem voltak pecsovicsok”³⁵.

Miután a segítségül hívott orosz hadsereggel Bem maga sem tudott megbirkózni, és egyre inkább visszaszorult, Bíró Sándor úgy tett, ahogy azt a lelegején Csernátonban mondta: „Leteszem a Bibliát, s kiragadom kezéből kétélű fegyverét Gábor arkangyalnak, s lángvillámokkal szabadságot teremtek a hon népének.” Miután 1849. május 21-én még megkeresztelte „honpolgár” Zoltáni Elek fiát Jánost, és 25-én még bejegyezte, hogy „25-k Május. Hala meg Zoltáni Mihály 4 éves, száraz betegségbe, 26-án temettetett énekszó mellett” – „a pályáról ünnepélyesen lelépett, mert a szabadság megvédéséhez katona kell”. Csíkszeredába ment, és Gál

33 Demeter László: Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In *Határvidék 1762–1918*. 1. köt. Sepsiszentgyörgy, 2003, T3 Kiadó.

34 Bözödi György: Gábor Aron 1849-ben. In *Aluta*, Sepsiszentgyörgy, 1969, 149.

35 pecsovicso: a császári ház, illetve a kormánypárt túlbuzgó híveit, székértelőit illették ezzel a csúfnévvel a 19. században, a reformkortól kezdve. Aki nem volt Kossuth pártján, az mind pecsovicso volt.

Sándor ezredesnél jelentkezett, aki örömmel fogadta, és a Gyimesi-szoros védelmére rendelt századhoz nevezte ki kapitánynak.³⁶ Lakása a csíksomlyói zárdában lett, ahol felfedezte az „*ócska kopott*” nyomdát, „*melyben a vásott betűket egyetlen barát szedegeté nagy későre*”. Bíró Sándor „*Gállal egyetértve a nyomdát megvizsgálta, s egyes egyedül Simó őrmester segítségével hírlapot kezdett szerkeszteni*”. *Hadi Lap* lett a címe. Összesen 9 szám jelent meg, mert az orosz előretörés miatt a magyaroknak Kolozsvár irányába vissza kellett vonulniuk, ezzel megszűnt a tiszavirág életű *Hadi Lap*.³⁷

Imreh István 300-ra becsüli a lap példányszámát. A durva papírra nyomott újságból nem sok példány maradt meg, mert a Bach-korszakban igyekeztek megszabadulni a tulajdonosok tőle. Nagy Sándor is csak az 1-es és a 7-es számot látta, utóbbit ő adományozta az Ereklýe Múzeumnak. Imreh István csak 7 számról ír, utolsó számnak tekintve a július 2-án megjelent lapot. Kis Ferenc dési történész is 7 számról ír.³⁸ Nekünk sikerült 9 számot fénymásolatnunk, tehát összesen ennyi jelent meg, az utolsó, a 9. szám július 16-án, hétfőn.

A *Hadi Lap*ról az a kevés történész, illetve kutató, aki olvasta, eltérően vélekedik. A kortársak közül Nagy Sándor, aki – mint írtuk – csak az 1-es és 7-es számot látta, azt írja, hogy „*sok kósza hírt valóságnak közölt*”. Orbán Balázs szerint „*mint a Hadi Lap szerkesztője, írásban is a kedélyek élesztésére hatott*”. Több mint fél évszázad múlva Kristóf György irodalomtörténész professzor szerint „*hírei nem megbízható naivságok*”, de hozzáteszi, mindez olyan lelki táplálék, amely a népben „*a lelkesedés és a szabadságharc melletti kitartást fokozni nagyon is alkalmas.*”

És itt álljunk meg egy pillanatra, mert szerintem is itt a dolog lényege: *fokozni a harc melletti kitartást!* Hiszen ezt tette Bíró Sándor a forradalom kitörése óta! Beszédeivel, szónoklataival agitált a forradalom, a szabadságharc mellett a gyűléseken, a táborokban és ahol

36 In *Adalék*, 21–52.

37 Uo.

38 Mivel szerettem volna az *Elfelejtett rétyiek*hez mellékletként csatolni a fénymásolatokat, arra kértem a Csíki Nemzeti Múzeum igazgatóját, Gyarmati Zsolt urat, hogy Budapestről próbálja megszerezni nekem azokat. Sikerült is Német György úrtól, a MNLOL szakreferensétől megszereznie, legnagyobb meglepetésemre nem hét, hanem kilenc számot. Ezúton is köszönöm mindkettőjüknek a fénymásolatokat és ismereteink kiegészítését.

csak tehet! Szerintem Bíró Sándor a *Hadi Lapban* azt írta meg, amit a székely nép elvárt tőle, úgy, ahogy a népmesékben van. Ott is hiába vannak hétfejű sárkányok, vasorrú bábák, boszorkányok, győznek a leggyengébbeknek tűnők: a legkisebb fiúk és társaik. Érdemes szembeállni a gonosszal, az óriással, mert az igaz ügyet sokan pártolják, csak még egy kicsit ki kell tartani, hiszen már jönnek segíteni az „ángolok”, a franciák, a törökök, és megsegítenek minket. Csak még egy kis kitartás, hiszen „*a cseles Bem*” is csak azért engedte át az oroszokat a Tömösi-szoroson, hogy „*a mieinknek ne kelljen a hegyekben strázsálniuk*”, és aztán három felől megtámadva tudják elpusztítani őket, hogy legyen kiért a csíkiaknak requiemet mondaniuk. „*Szép álmokba kapaszkodás, mely a kitartáshoz hitet kölcsönöz, olyan hírközlési mód, mely maga is kapva kap minden erőt adó híresztelésen*”, írja Imreh István.³⁹ Ne feledjük, „*a balladák földjén*”, Székelyföldön, a csodavárás földjén vagyunk, ahol még erősen virágzott a külpolitikai hiedelemvilág, amelyben Hány Jánosék legyőzik a nagy Napóleont, ahol az obsitos hajt végre olyan tetteket, amellyel nagy elismerést szerez a magyar huszár nevének. (Mellesleg az első és a második világháborúban is mindenütt találkozunk a csodavárással!)

Az első számokban valóságúen, frissen írja le azokat a Gyimes-szorosai építkezéseket, ahol a lelkes fiatal utászok dolgoznak. Az utolsó számokban a végső küzdelemre felkészülő népről, annak katonai vezetőiről, Gál Sándorról, Tuzson őrnagyról, Gyertyánfiról, Kiss Sándorról, Gábor Áronról közöl értékes adatokat. A *Hadi Lapok* alapos tanulmányozója, Imreh István jogosan jegyzi meg, hogy az első székelyföldi katonai lap „*nem annyira a valódit, mint inkább az igazat, a forradalmat, a szabadság ügyét szolgálta.*”⁴⁰

Kiss Ferenc példamutatónak találja azt, „*ahogyan egy volt református lelkész és egy katolikus intézmény között – a közös cél érdekében – a harmónián való együttműködés megvalósult, melyet a korabeli ökumenikus szellem megnyilvánulásának is tekinthetünk.*”⁴¹

Egyed Ákos úgy látja, hogy „*a lap megfelelt rendeltetésének, ma pedig 1848–49 történetének egyik forrása.*”

39 Imreh István: *Erdélyi hétköznapok 1750–1850*. Bukarest, 1979, Kriterion, 266.

40 Uo.

41 In Kiss Ferenc, 17.

A FORRADALOM BUKÁSA UTÁN

Sem Gál Sándor vitéz székelyei, sem Bem tábornok zseniális hadmozdulatai nem tudták feltartóztatni a hatalmas erővel Erdélyre törő orosz hadakat, és a magyar csapatoknak vissza kellett vonulniuk Kolozsvárra. Augusztus 14-én az ellenség kezére került Kolozsvár is. Bíró Sándor is megsebesült Bánffyhunyadnál, de tovább tudott menni a csapatával Zsibóra, ahol csatlakoztak Kazinczy Lajos tábornok hadtestéhez. Eközben augusztus 17-én Világosnál már megtörtént a fegyverletétel. Ennek hírére Kazinczy is megkezdte az oroszokkal a fegyverletételi tárgyalásokat. Az utolsó pillanatban Bíró Sándor – aki tudta, hogy nem kerülheti el az osztrákok felelősségre vonását a háromszéki nép sorai között véghezvitt lázításért és a „respublikai” gondolatokért –, ha nem is „ünnepélyesen”, mint ahogy pár hónappal azelőtt „lelépett a papi pályáról”, de nagyon okosan, sok társához hasonlóan, a szökést és a bujdosást választotta. Ez hét évig tartott, mindaddig, amíg neve szerepelt a körözöttek listáján. A Szatmárnémeti mellett lévő Vetésen Nemes László birtokos gyermekeinek a tanítójaként húzódott meg Gergelyfi Endre néven, ahol egy malomból átalakított épületben négy évig tanította a magántanítványait, betartva a rejtőzködés szabályait. 1853-ban a Nemes család azzal bízta meg, hogy ismeretszerzés céljából tanítványaival utazza be Magyarországot, Ausztriát, Csehországot és Morvaországot városait. Bíró Sándor az utazásról naplót vezetett, amelyet később azzal a céllal, hogy Gergelyfi Endre néven kiadja, útleírássá dolgozott át. Erre azonban valamilyen oknál fogva sohasem került sor. A kézirat lassan feledésbe merült, és talán végleg eltűnt volna, ha Kiss Ferenc dési történész nem talál rá, és értékes életrajzi adatokkal ellátott előszóval ki nem adja.⁴²

Bíró Sándor az előszó után „Magyarhont” ismerteti, amelyben a Duna folyó kapcsán kifejti a különböző népekről vallott nézeteit: *„Nem kérdezi a Duna, mint a magyar szokta, nemes érből vették eredetüket? Sem azt nem kérdezi, minő nyelven csörömpöltek, míg nagyságos partjához csörgedeztek, míg nagyságos partjához ugrándoztak. Ő víz és víz között nem tesz különbséget.”* Csengeren a telefonvezetékét bámulja meg, Tunyogon pedig Szűcs Károlyné gazdaságát veszi szemügyre, megállapítva, hogy ez a gazdaság sokkal jövedelmezőbb, mint azoké, akik

42 Uo. 21.

kiadják felesbe vagy haszonbérbe birtokukat, csakhogy tisztességgel meg kell fizetni a cselédséget, mint Szűcsné is teszi: „...add ki tisztességgel ételét, italát, kenyerét ne rostált, hanem szítás lisztből süssed, (...) vásárold igazságosan ruháját, fizess pontosan bérét, néha csekélységekkel (...) jutalmazd hűségét”. Tehát most is a szegények pártján áll. A Tiszán gőzösön mennek Szolnokig, ahol végighallgatja egy nyegle színésznak a székelyekről tett megjegyzéseit, és ennek kapcsán kifejti írásban, hogy a valóságban milyenek is a székelyek. Szolnokon megint új világ tárul elébe, a vasúti közlekedés. Megállapítja a nagy igazságot: „Magyarhont e nagyszerű rónáért már maga a természet is úgy alkotta, hogy idővel vaspályavonalak szeljék át.” Alkalma van végignézni a Szent Korona hazaszállítását, majd Pozsony érintésével vasúton utaznak Bécsbe, ahol meglátogatják a Schönbrunn palotát. Ezután Morvaországba mennek, ahol felfigyel a szorgos, józan életű morva emberekre, az ipar fejlettségére. Prága és más városok meglátogatása után hazafelé indulnak.

Az úti beszámolót olvasva megállapíthatjuk, hogy annak szövege letisztultabb, mint a *Pálinkatané*, romantika- és dagálymentes. Tetten érhetjük benne a nyugati civilizációval először találkozó erdélyi értelmiségi benyomásait. A szövegből kiderül, hogy a szerzőt most is foglalkoztatják azok a gazdasági és társadalmi kérdések, melyekre fiatalkorában is választ keresett. Gyakorlatias észjárásra vall, hogy a magyarországi elmaradt földművelés fellendítésének útját a technika bevonásában és a mezőgazdaságban dolgozó alkalmazottak emberséges bánásmódjában látja. Az egyéni gazdálkodás mellett kardoskodik, és nem a felesbe vagy bérbeadás mellett, mert így a bérlők gondatlansága miatt nem romlik le a föld minősége.

Valószínű, hogy a földszeretet, a külföldön látott gazdálkodási példák készítették arra, hogy négy év után elhagyta addigi menedékhelyét – de lehet, hogy az utána szaglászó kopók elől menekült –, és a hegyek között mélyen eldugott szolnok-dobokai Csernafalvára ment tisztartónak. (Jakab Elek szerint házasság révén földbirtokos lett.) Az egyik Telekinek volt itt birtoka, valószínűleg annak igazgatását vállalta el. Miután neve lekerült a körözöttek listájáról, akkor sem ment vissza a lelkészi pályára, de mint világi tisztségviselő sokat segített az egyháznak és az iskolának. A kolozsvári *Közönyben*, a *Protestáns Iskolai Lapokban*, a *Vasárnapi Újságban* közölt írásaiban „a tanítók magas

szintű elméleti és gyakorlati képzéséről és az erdélyi vasúthálózat mihamarabbi kiépítéséről értekezik”, írja róla e korszakát kutató Kiss Ferenc dési történész.

Láttuk fennebb, hogy Macskási Antal barátjával nem voltak megelégedve az Orbán Balázs által leírtakkal, ezért 1874. március 15-én egy felhívást írtak és küldtek el az arra illetékes egyéneknek. Ez így szól:

Tisztelt polgártársak!

Háromszék 1848 önvédelmi harcát történetíróink a történetekhez nem elég hűen írták meg, elhatároztuk annak kiegészítését egy emlékiratban terjeszteni a t. c. olvasóközönség elébe.

Minthogy pedig saját dolgait, s a vele történeteket mindenki maga tudja a legjobban megírni, egész bizalommal hívjuk fel mindazokat, kik a nevezett védelmi harcokban mint főbb szereplők tűnnek fel, történelmünk hű megírására, csakis ebből lehetővé Háromszék forradalmi történetét a valóhoz leghűbben megírva, egy szép egészé összeönteni.

Ezen indokból van szerencsénk felkérni önt is, mindazon igazságok hű megírására, miket ön Háromszéken 1848-ban tett, s mik önnel s családi körével történtek. A megírandók beküldésének véghatárnapjául folyó 1874. Október 1-e napját tűztük ki. A munka Stein János úr könyvkereskedésébe Kolozsváron bérmentve küldendő.

Márc. 15. 1874.

*alázatos szolgálói
Macskási Antal
Bíró Sándor*

Bíró Sándor két névsort is összeállított. Az első *Háromszék önvédelmi harca főbb tényezői* címet viseli, és 62 nevet tartalmaz. A második címe: *A forradalom főbb tényezői Háromszéken*, és 38 nevet tartalmaz. Mindkettőben szerepel Székely Dávid, Székely István, Székely Antal és Székely Lajos rétyi nemesek neve. Persze ennél sokkal több rétyi vett részt a harcokban, a hivatásos katonatiszt Antos testvérektől elkezdve a tizenéves Gazda testvérekkel zárva a sort.

Bíró Sándor komolyan készült az „*igazságok hű megírására*”, mert a névsorhoz hat kérdést mellékel.

a) Miféle, melyik népgyűlésen volt jelen az illető, mit tud annak végeredményéről?

- b) Melyik csatában volt jelen?
- c) Mi által szítódott az önvédelem tovább, s hol fogalmazódott az önvédelmi eszme?
- d) A csata folyamán mely eseményekben vett részt?
- e) A Kökös falu végére kigyúlt lándzsás népekről mit tud?
- f) Hogy adta át a székely katona felesége az élelmet neki?

Megannyi érdekes kérdés, kár, hogy a válaszok nem maradtak meg. A beérkezett adatok ugyanis K. Papp Miklóshoz, a *Történelmi Lapok* szerkesztőjéhez kerültek, de nemsokára mind ő, mind Bíró és Macskási meghalt, s a kéziratoknak nyoma veszett.

* * *

Bíró Sándor 1877. december 8-án halt meg. Nagy Sándor az, aki először leírja, hogy „*tudomásom szerint Monostorszegen temették el*”. Én megkockáztatnám azt a feltevést, hogy Csernafalván halt meg, hiszen ott élt, amit a levelezése is bizonyít, ahol Csernafalva és utópostaként Kápolnokmonostor szerepel a címzett lakhelyeként. Az összetéveszthető két „Monostor” több mint félszáz kilométerre van egymástól, s abban az időben a halott szállítása ilyen messzire szinte lehetetlen, hacsak nem költözött élete utolsó három évében Désre vagy az attól 7,5 kilométerre lévő Monostorszegre.

A szülőföldjén nem sokat tudnak róla. Az utolsó évtizedekig Rétyen sem volt ismert. Ma a templomban Sombori (Salamon) Sándor ajándékaként egy kis fekete márványtábla és Dr. Nagy Lajos *Réty* és *Elfelejtett rétyiek* kis példányszámban nyomtatott könyvei tartják életben emlékét. Úgy vélem, minden idők legnagyobb rétyi református papját tisztelhetjük benne. Mint forradalmár és népvezér Petőfi lelkes rokona volt. Reméljük, eljön az idő, amikor szobrot is állítanak emlékére!

Nem találok méltóbb zárómondatot annál, amivel Egyed Ákos zárja a rövid életrajz ismertetését: „Bíró Sándornak helye van az erdélyi Pantheonban”.